

Σημειώσεις για μιὰ Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας¹

Οἱ καλύτερες ἱστορίες τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας πού ἔχουμε (Ηλ. Π. Βουτιερίδης, 1933, Κ. Θ. Δημαρᾶς, 1948, Mario Vitti, 1978, Λίνος Πολίτης, 1978), μέ ὅποιες νεότερες προσθήκες, εἶναι ἀπό τόν χρόνο ξεπερασμένες, χωρίς βέβαια γι' αὐτόν τόν λόγο νά εἶναι καί περιττές. Ἡ ἀνάγκη μιᾶς σύγχρονης ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας μας, ἔχει γίνει αἰσθητή ἐδῶ καί τουλάχιστο μερικές δεκαετίες. Φυσικά, μιὰ νεότερη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας θά περιέχει, τόσο συμπληρωματικά δεδομένα, ὅσο καί ἀναθεωρητικά στοιχεῖα. Θά περιέχει δηλαδή, πέρα ἀπό τά γνωστά, πλήρη ἀναφορά στήν πρώτη, δεύτερη, τρίτη, μεταπολεμική λογοτεχνική παρουσία. Ἐνῶ, ἀπό τ' ἄλλο μέρος, θά ἔχει, ἀναπόφευκτα, καί ἀναθεωρητικά σημεῖα πάνω στά γραφόμενα ἀπό τίς προγενέστερες ἱστορίες.

Ἡ δική μου θέση, γιά τήν ἀνάγκη νά γραφεῖ μιὰ νεότερη ἱστορία τῆς λογοτεχνίας μας, ξεκινάει ἀπό ὀρισμένα σημεῖα τῶν τέσσερων παραπάνω ἱστοριῶν καί ἰδίως τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ, πού τά θεωρῶ συζητήσιμα. Ποιά εἶναι αὐτά τά συζητήσιμα σημεῖα; Σύμφωνα μέ τά συμπεράσματά μου εἶναι τά ἀκόλοθα:

α) **Οἱ ποιητικές σχολές.** Στόν 19^ο αἰῶνα πρωτάθηκαν καί ἔγιναν ἀποδεκτές ὡς ἔγκυροι ὄροι τρεῖς ποιητικές σχολές. Ἡ Ἐφτανησιώτικη, ἡ Ἀθηναϊκή, ἡ Νέα Ἀθηναϊκή. Μιὰ λογοτεχνική σχολή προϋποθέτει ὀρισμένα δεδομένα, γιά τήν ἀκρίβεια τά ἐπόμενα. Ἡγεσία (ἡγέτη), ἀρχές (μανιφέστο), ομάδα ὁμοϊδεατῶν λογοτεχνῶν, πρωτότυπη ἀνανέωση τοῦ εἴδους. Τέτοια γνωρίσματα σχολῆς παρουσίαζαν, λ.χ. στή Γαλλία, ὁ ρομαντισμός, ὁ παρνασσιζμός, ὁ συμβολισμός καί ὁ ὑπερρεαλισμός. Ἐνῶ ἐδῶ σέ μᾶς καμιά ἀπό τίς τρεῖς, ἀπό τίς κατ' ὄνομασίαν «σχολές», δέν ἀνταποκρίνεται στά ἀπαραίτητα δεδομένα πού συνιστοῦν σχολή. Μιὰ ποίηση πού βρίσκεται στά σπάργανα ἢ σχεδόν ἔχει ἀξιώσεις νά διαθέτει σχολές; Ἡ ὄνομασία τους ἀποτελεῖ μᾶλλον κοκεταρία χωρίς περιεχόμενο. Ἦ, ἀπλῶς, φαινόμενο ἐπαρχιωτισμοῦ.

β) **Ἡ μεταβατική περίοδος.** Οἱ γνωστές ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας μας δέν ἀναφέρονται σέ ἀρχική μεταβατική περίοδο. Λές κι ἐδῶ ἡ λογοτεχνία μας ἔπεσε ἔτοιμη, δηλαδή ὄριμη, ἀπό τόν οὐρανό. Ἄρα δέν χρειάστηκε νά διανύσει ὀρισμένο προκαταρκτικό στάδιο ὥσπου νά φτάσει σέ ἐπίπεδο ὀριμότητας. Περίεργο γιατί, ὅσο ξέρω, δέν ἔγινε κάτι παρόμοιο ἄλλοῦ -οὔτε

¹ Κείμενο ὁμιλίας μου κατά τήν ἀναγόρευσή μου, ὡς ἐπίτιμου διδάκτορος, ἀπό τά Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, στίς 23/5/2024.

στήν Αρχαία Ελλάδα. Στίς εὐρωπαϊκές λογοτεχνίες ἡ τομὴ πρὸς τὴν ὀριμότητα πέφτει πάνω στήν ὥρα πού οἱ λογοτεχνίες αὐτές ἐγκαταλείπουν τὴ λατινική γλῶσσα καί ἀσπάζονται τίς λαϊκές ἐθνικές γλῶσσες, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸν Δάντη Ἀλιγκέρι στήν Ἰταλία. Μά καλά, στή Νέα Ἑλλάδα, θά πεῖ κάποιος, κανένας δέν ὑποψιάστηκε πὼς κάτι λείπει, χωρὶς τὴ μεταβατική περίοδο, ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς λογοτεχνίας; Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς ἓνας κάποιος μίλησε, μάλιστα πολὺ καθαρά, γιὰ τὴν ὑπαρξὴ μιᾶς μεταβατικῆς περιόδου, ἀλλὰ ὁ λόγος του δέν ἔπιασε τόπο. Ἦταν ὁ Ἐμμανουήλ Ροῖδης. Ἀντιγράφω: «Ἐν τῇ ἐκθέσει ἡμῶν, ἀποβλέποντες πρὸ πάντων εἰς τό ποιόν καί τὴν πλημύραν τῶν σήμερον στιχοπλόκων, ἀπεφάνθημεν ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ μεταβατικὴ κατάστασις, δι' ἧς διερχόμεθα, δέν φαίνεται κατάλληλος πρὸς ἀνάπτυξιν ποιήσεως ἀξίας τοῦ ὀνόματος τούτου.»² Στόν ἴδιο τόμο βρίσκουμε ἄλλες δύο ἀναφορές στόν συγκεκριμένο ὄρο. Στίς σελίδες 249, 419, διαβάζουμε τίς φράσεις: «ἡ παροῦσα ἡμῶν μεταβατικὴ κατάστασις δέν εἶναι πρόσφορος εἰς ἀνάδειξιν ποιητῶν», «Ἄν ζήσας ἐν ἀτυχεστάτῃ μεταβατικῇ ἐποχῇ...». Βέβαια τότε πού μίλησε ὁ Ροῖδης γιὰ μεταβατικὴ περίοδο, ὅσο κι ἂν ἐπέμενε, ἦταν νωρὶς γιὰ νά γίνει κατανοητός. Ἀργότερα ὁ Παλαμᾶς κάτι ὑποψιάστηκε, ἀλλὰ ὄχι καθαρά καί ὄχι μὲ συνέπεια. Ἐδῶ θέλω ἀπλῶς νά σημειώσω ὅτι, ἔμμεσα, οἱ νεότεροι (Μητσάκης, Ξενοπούλου, Χατζόπουλος, Ἄγρας, Σεφέρης, Ἐλύτης) προσυπέγραψαν τὴν ἱστορικὴ σημασία τῆς μεταβατικῆς περιόδου.

γ) **Συνεχόμενες γενιές, ἀξιολόγησις.** Τά πιό χοντρά λάθη πού παρουσιάζουν οἱ ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας μας, βρίσκονται σ' αὐτόν τὸν τομέα. Στό ἐξαιρετικὸ βιβλίον τῆς Βενετίας Ἀποστολίδου, *Ὁ Κωστής Παλαμᾶς ἱστορικός τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, διαβάζουμε τὰ ἀκόλουθα: «Τὸ τέταρτο καί τελευταῖο μέρος [τοῦ βιβλίου τῆς] διερευνᾷ τὴν πρόσληψη τοῦ παλαμικοῦ μοντέλου ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας κατὰ τα πρώτα σαράντα χρόνια τοῦ αἰῶνα μας. Ἡ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας τοῦ Κ.Θ. Δημαρά (1948) ἐγκαινιάζει μιὰ νέα περίοδο στήν ἱστοριογραφία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ἐνῶ ταυτόχρονα ἀποτελεῖ τὴ δημιουργικότερη ἀφομοίωσις τῶν παλαμικῶν γραμματολογικῶν θέσεων.»³ Πέρα ἀπὸ τὴ φράση αὐτή, ἂν κοιτάξαι κανεὶς συνολικά τὸν τόμο σὲ σχέση μὲ τίς ἱστορίες τῆς

² Ἐμμανουήλ Ροῖδης, «Περὶ συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι κριτικῆς», *Ἄπαντα*, δεῦτερος τόμος, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ἄλκης Ἀγγέλου, «Ἑρμῆς», Ἀθήνα 1978, σ. 284, (Ὁμιλία στόν Παρνασσό τό 1877).

³ *Βενετία Ἀποστολίδου, Ὁ Κωστής Παλαμᾶς ἱστορικός τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1992, σ. 23.

λογοτεχνίας μας, φτάνει στό συμπέρασμα πώς όλες οι ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας μας είναι παλαμικές. Μέ κύρια γνωρίσματα ότι αναγνωρίζουν δύο κορυφαίους ποιητές (Παλαμᾶ, Σικελιανό), αλλά χωρίς νά αναγνωρίζουν συνεχόμενες εξελικτικές γενιές στήν ποίηση, στήν πεζογραφία, στή δοκιμιογραφία καί στήν κριτική. Συνεχόμενες εξελικτικές γενιές, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ κάθε ἐπόμενη συνεχίζει τήν προηγούμενη καί ὡς ἓνα βαθμό ἤ ἀπό κάποια ἄποψη τήν ξεπερνάει. Λείπει δηλαδή ἀπό τίς ιστορίες της νεοελληνικής λογοτεχνίας μας ἡ ἔννοια τῆς προοδευτικῆς ἐξέλιξης τῶν γενιῶν καί γενικά τῆς λογοτεχνίας. Αὐτό τό γίνεσθαι, ὅπου ἡ κάθε νεότερη γενιά ἀποτελεῖ, ὄχι εὐθύγραμμη, ἀλλά πρωτότυπη συνέχεια τῆς προηγούμενης καί τῶν προηγούμενων γενιῶν. Καί τί σημασία ἔχει αὐτό θά ρωτοῦσε κανεῖς. Ἡ σημασία πού ἔχει εἶναι ὅτι ἀλλάζει ὁ τρόπος τῆς ἀξιολόγησης.

γ¹) Ἀπό ὀρισμένες πλευρές οι μεταπαλαμικοί ποιητές (Κ. Χατζόπουλος, Ι. Γρυπάρης, Μ. Μαλακάσης, Ζ. Παπαντωνίου, Λ. Πορφύρας) εἶχαν ἀφήσει πίσω τους τό Παλαμᾶ. (Ὁ Παλαμᾶς ἦταν κολλημένος στή Μεγάλη Ἰδέα, ἐνῶ ἐκεῖνοι, ἄν καί ἐξίσου πατριῶτες, ἐλευθέρωσαν τήν ποίηση ἀπό αὐτή τήν Ἰδέα. Καθόλου μικρό ἐξελικτικό βῆμα. Ἡ ποίηση τοῦ Παλαμᾶ ἔτεινε νά ἔχει ρητορικό καί ἄλλο τόσο ὑμνητικό τόνο, τῶν μεταπαλαμικῶν ὄχι -ὁ λόγος τους ἦταν πιό φυσικός, πιό ἀρηγόρευτος καί ὄχι ὑμνητικός. Οἱ μεταπαλαμικοί κλίνουν πρὸς τόν ἔσω ἄνθρωπο, εἶναι πιό ἐσωστρεφεῖς, ἀντίθετα ἀπό τόν ἐξωστρεφή Παλαμᾶ. Ἐπιπλέον οἱ μεταπαλαμικοί εἶναι περισσότερο τεχνίτες τοῦ στίχου. Καί τέλος εἰσηγήθηκαν μέ ἀξιώσεις τόν συμβολισμό.) Αὐτές οἱ ἀξιολογικές διαφορές -ἀνεξαρτησία τῆς τέχνης, ἔλλειψη ρητορείας καί ὑμνολογίας, ἐσωστρέφεια, λαξευμένος στίχος- χάνονται στίς παλαμικές ιστορίες τῆς λογοτεχνίας μας.

γ²) Τό ἴδιο συμβαίνει μέ τούς ποιητές τοῦ εἴκοσι. Τούς ποιητές πού μπῆκαν, ποιητικά, στήν Ἀθήνα. Ἦδη μέ τόν Μ. Μαλακάση, καί τόν Λ. Πορφύρα εἶχαμε λίγους ἀστικούς ὑπαινιγμούς. Ὅμως ὁ ποιητής πού ἄνοιξε τόν δρόμο πρὸς τήν Ἀθήνα ἦταν, μέ τή δεύτερη συλλογή του, *Γυρισμοί* (1919), ὁ Ρ. Φιλύρας. Μέ τόν Φιλύρα ἄλλαξε τό λεξιλόγιο τῆς ποίησης, ἔγινε ἀστικό (μιλάμε πια γιά σαλόνια, θεωρεῖα, παλέτα, πιάνο, μπουφές, πεζοδρόμιο, κ.λπ.) Ἀκολούθησε ὁ Ν. Λαπαθιώτης ὡς βέρος Ἀθηναῖος, ὁ Κ. Ουράνης, μᾶλλον κοσμοπολίτης, ὁ Κ. Καρυωτάκης, ὁ Τέλλος Ἄγρας, ὁ Μ. Παπανικολάου, ἡ Μ. Πολυδούρη. Ὅλοι αὐτοί, ὄντας ποιητικά ἀστοί, ἄφησαν πίσω τους τήν ποίηση πού εἶχε ἀντικείμενο τόν κόσμο τῆς ὑπαίθρου. Ταυτόχρονα ἄφησαν πίσω τους τήν ποίηση ἰδεῶν, πού ἦταν τό ποιητικό

υπόδειγμα ή τό ποιητικό μοντέλο, θά λέγαμε, μέχρι τότε -όπως αντιγράφηκε από τή γαλλική ποίηση. Μέ συνέπεια νά εισηγηθούν τόν προσωπικό εμπειρικό λόγο. Έτσι μίλησαν συχνά σέ πρώτο πρόσωπο γιά ό,τι προκαλοῦσε τό ενδιαφέρον τους μέσα στήν ἀθηναϊκή κοινωνία. Εἶχε βέβαια στό μεταξύ πλησιάζει πρὸς τά ἀστικά εὐρωπαϊκά πρότυπα καί ἡ Ἀθήνα. Έτσι, γιά πρώτη φορά, ὁ χρόνος, ὁ τόπος καί τό ποιητικό ἐγὼ ἀποκτοῦν εμπειρικό χαρακτήρα καί εμπειρική ἐνότητα. Μέ συνέπεια ὁ ποιητικός λόγος νά ἀποκτάει εἰλικρίνεια κι ἐπίσης ἀνάλογη πειστικότητα. Δέν εἶναι πιά ἕνας λόγος ἰδεατός, ἀλλά ἕνας λόγος προσγειωμένος στό ἔδαφος τῆς ἀστικής καθημερινότητας. Μαζί μ' αὐτά σπάει κατά κάποιον τρόπο καί ὁ μετρικός στίχος. Στό σημεῖο αὐτό θά μπορούσε νά γίνει ἰδιαίτερα λόγος γιά τόν Κ. Καρυωτάκη, τόν ποιητή μέ τό καθαρότερο βλέμμα πάνω στή νεοελληνική πραγματικότητα. Νά σημειωθεῖ ὅτι μέ τούς ποιητές τοῦ εἴκοσι ὀλοκληρώνεται ἡ μεταβατική περίοδος, ἀπό τήν ἀνωριμότητα στήν ὠριμότητα, τῆς νεοελληνικῆς ποίησης. Όμως κι αὐτές οἱ θεμελιώδεις ἐξελίξεις, λείπουν ἀπό τίς ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας μας. Έτσι εἶναι σάν νά γράφονται ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας ἐρήμην τῆς λογοτεχνίας.

γ³) Παράλληλα, ἡ μᾶλλον ὕστερα ἀπό τούς μεταπαλαμικούς ποιητές, θά πρέπει νά γίνει λόγος γιά τούς Κ. Καβάφη, Α. Σικελιανό, Κ. Βάρναλη, Τ. Παπατσώνη. Ὁ πρῶτος μέ εὐρωπαϊκή παιδεία καί οἱ ἄλλοι δύο μέ παλαμοειδή, ὁ τέταρτος μοναχικός.

γ⁴) Μετά τήν ἐξέλιξη πού εἶχαμε ἀπό τούς ποιητές τοῦ εἴκοσι, πῆραν τή σκυτάλη οἱ ποιητές τοῦ τριάντα. Ποιά ἐξελικτική βαθμίδα πραγμάτωσε ἡ γενιά αὐτή; Πρῶτα βέβαια ἔφερε (ὄχι ἀπόλυτα) τόν ἐλεύθερο στίχο. Έπειτα τόν ὑπερρεαλισμό καί τόν μοντερνισμό. Τό κύριο ὅμως εἶναι ὅτι συγχρόνισε τή νεοελληνική ποίηση μέ τήν εὐρωπαϊκή. Αὐτό ζητοῦσε ὁ νεοελληνικός λόγος ἀπό τά πρῶτα βήματά του καί ἔκτοτε -ξεπερνώντας τή μεταβατική περίοδο- νά δώσει δείγματα στό ἐπίπεδο τῆς εὐρωπαϊκῆς ποίησης: ἐνημέρωση, τεχνική, προβληματισμό. Τό γεγονός αὐτό ἀναγνωρίστηκε κι ἀπό τούς ξένους πού ἄρχισαν νά ρίχνουν ματιές καί στούς δικούς μας ποιητές. Τώρα, γιά τά βασικά ὀνόματα τῆς γενιᾶς αὐτῆς, ἔχουμε καί λέμε. Ὁ Ν. Καλαμάρης, Ν. Ἐγγονόπουλος, Ν. Γκάτσος, ὑπερρεαλιστές, ὁ Ο. Ἐλύτης μισό ὑπερρεαλιστής καί μισό μοντερνιστής, ὁ Α. Ἐμπειρικός μηχανιστικά ὑπερρεαλίζων (γιατί οἱ δύο πρῶτες συλλογές του ἔχουν μᾶλλον μηδενικό ποιητικό βάρος. Ἀργότερα ἄλλαξε σημαντικά). Ἀπό τ' ἄλλο μέρος ἔχουμε τόν Γ. Σεφέρη, τή Ζ. Καρέλλη, τόν Γ. Βαφόπουλο, τόν Δ. Ἀντωνίου, τόν Γ. Σαραντάρη, μοντερνιστές. Ἔχουμε ἐπιπλέον τόν Γ. Ρίτσο κάπως καθυστερημένο, συγκριτικά μέ τούς προηγούμενους. Έπειτα ἡ παρέα τοῦ

τριάντα έδωσε άρκετή έμφαση (Ν. Καλαμάρης, Γ. Σεφέρης, Ο. Έλύτης, Δ. Άντωνίου) πρός τό έλληνικό φώς και τό Αίγαίο. Κοντά σ' αυτούς, άλλα στρατοκοπόντας κατά τό γούστο και τό μέτρο του, ό θαλασσινός Ν. Καββαδίας. Γλωσσικά οι ποιητές του τριάντα φάνηκαν διχασμένοι. Έμπειρικός-Έγγονόπουλος καθαρευουσιάνοι, οι υπόλοιποι δημοτικιστές. Κατά τά άλλα όλοι βάδισαν πάνω στά κεκτημένα από τους ποιητές του είκοσι (άστισμός, άνεξαρτησία της τέχνης, έμπειρικός λόγος, ένότητα χρόνου, τόπου ποιητικού έγώ, νεοελληνική κοινωνική πραγματικότητα). Άς είπωθεϊ έδώ ότι ό υπερρεαλισμός είναι παιδί του ρομαντισμού, κοινός τόπος ή αντίδραση στη λογική, ένώ ό μοντερνισμός είναι παιδί του συμβολισμού, κοινός τόπος ή υποβλητικότητα. Σημειωτέον πάλι ότι ή έξελικτική πρωτοπορία των ποιητών του '30 λείπει σε μεγάλο βαθμό από τις ιστορίες της λογοτεχνίας μας.

γ⁵) Τί ακολουθεϊ; Άκολουθεϊ ή πρώτη μεταπολεμική φουρνιά. Αυτή δέχεται περιορισμένα τον υπερρεαλισμό (μέ εξαίρεση τον Ε. Κακναβάτο) και σε εύρεία κλίμακα τον μοντερνισμό της προηγούμενης. Έχει ώστόσο ουσιαστικές διαφορές από την προηγούμενη. Είναι ή πρώτη άριστερή ποιητική σειρά στην Ελλάδα (Μ. Κατσαρός, Α. Αλεξάνδρου, Δ. Παπαδίτσα, Τ. Λειβαδίτης, Κ. Κουλοφάκος, Μ. Αναγνωστάκης, Δ. Δούκαρης, Τ. Πατρίκιος, Ν. Καρούζος, Θ. Κωσταβάρας, Τ. Καρβέλης). Ανάμεσά τους χωράει πλάγια κι ό έξοχότερος όλων, ό Μ. Σαχτούρης. Κάτι ακόμα πού ξεχωρίζει τούτους από τους ποιητές του τριάντα είναι ότι δέν είναι άνθρωποι της πόζας και του γραφείου. Αντίθετα έχουν νά κάνουν μέ τό πεζοδρόμιο, μέ τή συμμετοχή στα γεγονότα. Έφηβοι ιδίως πήραν μέρος στην αντίσταση στα χρόνια της κατοχής. Πίστεψαν μέ πάθος και μπήκαν στον άγώνα για έναν καλύτερο κόσμο, άλλα δέν εννοήθηκαν από τις πολιτικές συνθήκες. Κι αυτό τό έζησαν ως ένα ιστορικό τραύμα, άξεπέραστο. Τό σπουδαίο είναι ότι έγραψαν, σχεδόν στο σύνολό τους, λαμπρή ποίηση, άπροσχημάτιστη, μέσα από την κοινωνικοπολιτική τους περιπέτεια, πού ως ένα βαθμό έχει και την έννοια της μαρτυρίας. Μαρτυρίας από μιá ιστορική δοκιμασία του τόπου, μεγάλης ψυχικής ανάτασης και πώσης. Οι νεότεροι χρωστούν ενγνωμοσύνη σ' αυτούς τους ποιητές πού μίλησαν εκ βαθέων για όδυνηρά γεγονότα και καταστάσεις. Μπροστά στους πρώτους μεταπολεμικούς ή προηγούμενη σειρά, παρόλη την ώριμότητά της, μοιάζει κάπως φιλολογική και άκαπνη. Όπως και νά 'χει, οι πρωτοπολεμικοί προϋποθέτουν τους προηγούμενους, χωρίς ώστόσο νά τους μιμούνται. Αντίθετα τους άφησαν πίσω τους, τόσο βιωματικά, όσο ήθικά και γλωσσικά. Σημειωτέον ότι, αν και άριστεροί, δέν ακολούθησαν τή γραμμή του ΚΚΕ, ήταν ιδεολογικά έλεύθεροι, γι' αυτό

χαρακτηρίστηκαν και ως αίρετικοί ποιητές. Σημασία πάντως έχει πώς κράτησαν ψηλά, πού θά πει μακριά από ιδεολογικές έπιρροές, τόν ποιητικό τους λόγο. Όρισμένοι έριξαν ματιές, πάνω από την παρέα του '30, στους ποιητές του είκοσι και ιδίως στον Κ. Καρυωτάκη (Κατσαρός, Αλεξάνδρου, Αναγνωστάκης, Σαχτούρης).

Δυό ποιητές δέν ανήκουν, παραταξιακά, στην παραπάνω ομάδα. Είναι ο Θ. Φραγγόπουλος πού σεφερίζει και ο Ν. Φωκᾶς πού αποτελεί ξεχωριστή περίπτωση.

γ⁶) Έπειτα έχουμε τούς δεύτερους μεταπολεμικούς ποιητές ή ποιητές του έξήντα. Μιά πολυάριθμη φουρνιά (Ν.Α. Ασλάνογλου, Κ. Δημουλά, Ν. Χριστιανόπουλος, Τ. Πορφύρης, Β. Λεοντάρης, Γ. Μανουσάκης, Μ. Καραγιάννη, Γ. Λυκιαρδόπουλος, Τ. Γαλάτης, Π. Μάρκογλου, Α. Εὐαγγέλου, κ.ά.). Αὐτοί δέν είχαν την τύχη νά αγωνιστοῦν γιά κάποιο σκοπό πού ζέσταινε τίς καρδιές τους. Από τή στιγμή πού γνώρισαν τόν κόσμο και έκτοτε έζησαν στό κλίμα του «ψυχροῦ πόλεμου», όπου ή τράπουλα είχε μοιραστεί, τόσο γιά τόν κόσμο, όσο και γιά τή δική μας χώρα. Στή δική μας χώρα, μετά τή στρατιωτική ήττα τῆς ἀριστεράς, επικράτησε ή δεξιά παράταξη, ασκώντας καταπιεστική πολιτική στην ἀριστερά. Άρα ο διάλογος ήταν κομμένος. Οί δεύτεροι μεταπολεμικοί ποιητές, στην πλειονότητά τους ἀριστεροί ή ἀριστερίζοντες, δέν είχαν κανένα περιθώριο δραστηριότητας, οὔτε καν σέ επίπεδο λόγου. Στερημένοι κι από υλικά μέσα, τό είχε κι αυτό τό κουσούρι ή εποχή, κλεισμένοι στον έαυτό τους, χωρίς συναναστροφές, χωρίς δημόσιες σχέσεις, χωρίς δικά τους περιοδικά, χωρίς ομαδικές εκδηλώσεις, επιδόθηκαν κυρίως στην έσω έρευνα, στην ένδοσκόπηση κυρίως του έγώ. Έτσι πέρασε σάν μιά σιωπηλή ήλικία, τέτοια πού ἀρκετοί καλοθελητές τή θεώρησαν περίπου ανύπαρκτη. Μολαταῦτα ο καιρός έφερε στην έπιφάνεια ένα ποιητικό έργο ύψηλης στάθμης, τόσο από ήθική άποψη, όσο και από έκφραστική. Οί ποιητές αὐτοί στάθηκαν άτεγκτοι απέναντι στο άντικείμενό τους. Σέ τίποτα δέν του χαρίστηκαν.Τό έργο τους μιά ποίηση ἀρκετά στοχαστική, μακριά από κοσμικότητες, χωρίς παραχωρήσεις στο άναγνωστικό κοινό, χωρίς παραχωρήσεις στον δαίμονα τῆς συναλλαγῆς, χωρίς τάση προβολῆς. Από έκφραστική άποψη, μοντερνιστές στην οὐσία, στάθηκαν κοντά στην ορθόδοξη γραφή των προηγούμενων του '30 και τῆς πρώτης μεταπολεμικῆς. Όμως πήγαν κι ένα βήμα παραέρα. Μέ μιά άπροσδόκητη μετάθεση, αντί νά εκφάσουν μόνο ορθόδοξα τά κακῶς κείμενα, έριξαν και οργισμένα βέλη στις θετικές αξίες τῆς ζωῆς (φῶς, ομορφιά, αγάπη, ποίηση, στοργή). Μοιάζει παράδοξο, αλλά δέν είναι, καθώς αποτελεί μιά

έξοχη έκφραστική πραγμάτωση. Καμιά άλλη γενιά δέν προχώρησε ώς αυτό τό σημείο. Σημειώνω ένδεικτικά: «Άλλά έρχεται τό φώς, / κι έρχεται ή εύκρίνεια σάν προδότης» (Κ. Δημουλά), «κι ό ήλιος μαύρη πλεκτάνη στόν ούρανό» (Π. Μάρκογλου), «καί τό φεγγάρι επίμονο κοράκι» (Τ. Ρουσσος), «“μέ τόν επίτροπο ή μέ τόν κατηγορούμενο/μέ τόν ιατροδικαστή ή μέ τό θύμα;” κι ή άπάντηση παντέρμη καί πικραμένη ανάμεσα σέ τούτους/τούς χαφιέδες στίχους» (Β. Λεοντάρης). Κ.λπ. Όπως οί πρώτοι μεταπολεμικοί, έριξαν κι αύτοί φιλικούς χαιρετισμούς πρός τούς ποιητές τοῦ '20. Μάλιστα οί έποχές τους είχαν ένα κοινό σημείο: τή στασιμότητα καί τήν άπογοήτευση.

γ⁷)Άκολουθεϊ ή τρίτη μεταπολεμική σειρά ή ποιητές τοῦ '70. (Μ. Γκανᾶς, Γ. Κοντός, Ν. Λάζαρης, Μ. Λαϊνᾶ, Χ. Λιοντάκης, Γ. Μαρκόπουλος, Τ. Μαστοράκη, Π. Παμπούδη, Κ.Γ. Παπαγεωργίου, Γ. Πατίλης, Λ. Πούλιος, Β. Στεριάδης κ.ᾶ.) Είναι άπαραίτητο νά τονιστεϊ πώς ή φουρνιά αύτή είναι διφασική, παρουσιάζει δύο φάσεις, πρώτη καί δεύτερη. Στην πρώτη δείχνεται άρνητική, ειρωνική, χλευαστική πρός τό κοινωνικό περιβάλλον, τίς καταστάσεις καί τίς ιδέες.⁴ Έτσι ή κάπως έτσι έχουμε νωρίς, από τή δεκαετία τοῦ 1960, τά πρώτα δείγματα αύτῆς τῆς φάσης. Δείγματα άσυμβίβαστης στάσης άπέναντι στό όποιοδήποτε κατεστημένο καί έλεύθερης βούλησης. Δείγματα όμως καί ποιητικῆς άξίας. Αύτή ή πρώτη φάση ή, όπως όνομάστηκε, τῆς άμφισβήτησης, είχε τή χάρη τῶν νιάτων, τῆς άφιλοκέρδειας, τῆς φρεσκάδας, τῆς ποιητικῆς δροσιᾶς. Άλλά από τό 1975-1980 έκδηλώθηκε ή δεύτερη φάση, πού ήταν τό αντίθετο τῆς πρώτης. Συμβιβασμοί, λίμα για προβολή, για δημόσιες σχέσεις, για συναλλαγή, για βραβεϊα, για έξουσία μέσα από περιοδικά, έφημερίδες, ραδιόφωνο, τηλεόραση κ.λπ. Μέ δυό λόγια ξεπεσμός καί όπισθοδρόμηση. Κάποιοι μάλιστα ανακάλυψαν στόν 20ό αιώνα τή ρίμα καί τό μέτρο σάν ποιητικό έλιξήριο. Δέν είναι όμως αυτό πού έφταιξε, αλλά ή γενική πολιτεία τῆς γενιᾶς αύτῆς στή δεύτερη φάση της. «Κι ένῶ ξεκίνησαν μέ έμβλημα τήν άρνηση άπέναντι σέ κάθε είδους κομοφορμισμό, οί ίδιοι ξεπέρασαν σέ “δημόσιες σχέσεις” καί τούς γαλαζοαίματους τῆς πολυμήχανης γενιᾶς τοῦ '30, πού αν ὄχι τίποτ' άλλο, διέθεταν άναμφισβήτητη καλλιέργεια κι αισθητική άγωγή, συγκροτημένη ποιητική προσωπικότητα καί, στό κάτω κάτω, ύπῆρξαν πρωτοπόροι μέ πλατύτερους πνευματικούς όρίζοντες. Δέν έννοῶ καί δέν παραβλέπω τίς άξιόλογες έξαιρέσεις. Μιλῶ πάντα για τή συνολική εικόνα.»⁵ Βέβαια ύπῆρχαν σημαντικές έξαιρέσεις.

⁴ Νόρα Αναγνωστάκη, *Η κριτική τῆς παντομίμας* (1970-1975), Κέδρος, Αθήνα 1977, σσ. 47-48.

⁵ Κώστας Στεργιόπουλος, «Μιά ματιά στην ποίησή μας σήμερα», περιοδικό *Η Λέξη*, τεῦχος 99-100, Νοέμβρης-Δεκέμβρης '90, σ. 708.